

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: здобувачка 4 курсу 07-431 групи
Спеціальності 053 «Психологія»
освітньо-професійної програми «Психологія»
Надія ПАВЛИК

Керівник: к. психол. н.,
Олена ШЕЛЕСТОВА

Рецензент: гол. Укр. асоц. христ. психології
Людмила ГРИДКОВЕЦЬ

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджено чинники формування агресивної поведінки у підлітковому віці. Розкрито теоретичні підходи до розуміння агресії як складного соціально-психологічного феномену, що включає емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти. Проаналізовано психологічні, соціальні та сімейні чинники, які впливають на формування агресивної поведінки підлітків, а також визначено вікові та індивідуально-психологічні особливості її прояву.

У ході емпіричного дослідження виявлено рівень агресивності підлітків та встановлено її взаємозв'язок із рівнем ворожості, особливостями емоційної регуляції, самооцінкою та характеристиками сімейного середовища. Результати дослідження засвідчили, що агресивна поведінка підлітків має комплексний характер і формується під впливом поєднання внутрішніх та зовнішніх чинників. Зокрема, встановлено, що підвищений рівень агресивності пов'язаний із високою ворожістю, схильністю до придушення емоцій, низькою самооцінкою та підвищеною конфліктністю в сім'ї.

На основі отриманих результатів розроблено психолого-педагогічні рекомендації щодо профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків, які передбачають розвиток емоційної компетентності, формування адекватної самооцінки, удосконалення комунікативних навичок і оптимізацію сімейної взаємодії.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження у діяльності практичних психологів, соціальних педагогів та педагогічних працівників закладів освіти.

Ключові слова: агресивна поведінка, підлітки, ворожість, емоційна регуляція, самооцінка, сімейне середовище, психокорекція, профілактика.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
1.1. Агресивна поведінка як соціально-психологічний феномен	7
1.2. Психологічні, соціальні та сімейні чинники формування агресивної поведінки у підлітковому віці	10
1.3. Вікові та індивідуально-психологічні особливості прояву агресивної поведінки підлітків	13
Висновки до розділу 1	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
2.1. Організація та методи дослідження. Підбір і характеристика психодіагностичних методик	17
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження чинників агресивної поведінки підлітків	19
2.3. Психолого-педагогічні рекомендації щодо профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків	25
Висновки до розділу 2	28
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	32
ДОДАТКИ	35

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві проблема агресивної поведінки підлітків набуває особливої значущості, що пов'язано з динамічними соціальними змінами, зростанням психоемоційного навантаження, інформаційним перенасиченням та трансформацією сімейних відносин. Ускладнення процесу соціалізації молоді в умовах впливу медіапростору та нестабільності соціального середовища зумовлює появу різних форм дезадаптивної поведінки. У таких умовах агресія часто виступає як своєрідна реакція на внутрішні переживання, фрустрацію, почуття невпевненості або напруженість у взаємодії з оточенням.

Підлітковий вік є періодом інтенсивних змін у розвитку особистості, що супроводжується формуванням самосвідомості, системи цінностей та життєвих орієнтирів. Для цього етапу характерні прагнення до самостійності, потреба у визнанні та самоствердженні, що нерідко поєднуються з емоційною нестабільністю та імпульсивністю. Недостатній рівень сформованості навичок емоційної регуляції, нестійкість самооцінки та труднощі у міжособистісних взаєминах можуть зумовлювати виникнення агресивних проявів різного характеру – від відкритої вербальної чи фізичної агресії до прихованої ворожості.

У сучасних психологічних дослідженнях агресивна поведінка розглядається як складне багатовимірне явище, що включає емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти. Агресія може проявлятися як ситуативна реакція або набувати стійкого характеру, формуючись під впливом індивідуальних особливостей особистості, специфіки сімейного виховання та умов соціального середовища. Особлива увага приділяється взаємозв'язку агресивності з рівнем ворожості, особливостями емоційної регуляції, характером сімейних взаємин і рівнем самооцінки.

Таким чином, актуальність обраної теми визначається необхідністю комплексного дослідження психологічних механізмів формування агресивної поведінки у підлітковому віці з урахуванням як особистісних, так і соціально-

середовищних чинників. Вивчення цих аспектів має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки створює підґрунтя для розроблення ефективних заходів профілактики та психологічної корекції.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення психологічних, соціальних і сімейних чинників формування агресивної поведінки у підлітковому віці.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання**:

- здійснити теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми агресивної поведінки;
- охарактеризувати вікові та індивідуально-психологічні особливості прояву агресії у підлітків;
- дослідити взаємозв'язок агресивності з рівнем ворожості, особливостями емоційної регуляції, сімейного середовища та самооцінкою;
- узагальнити отримані результати та розробити практичні рекомендації.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Кваліфікаційне дослідження виконано в межах теми науково-дослідної роботи кафедри психології «Становлення та розвиток особистості в умовах соціальних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0125U001891) Херсонського державного університету.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – психологічні, соціальні та сімейні чинники формування агресивної поведінки у підлітковому віці.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс взаємодоповнюючих методів. Теоретичні методи передбачали аналіз, узагальнення та систематизацію наукових джерел із досліджуваної проблематики, а також порівняння різних наукових підходів. Емпіричні методи включали застосування психодіагностичних методик, зокрема опитувальника агресивності Басса–Перрі, шкали ворожості Кука–Медлі, опитувальника емоційної регуляції, шкали сімейного середовища та шкали самооцінки

Розенберга. Для обробки результатів було використано математико-статистичні методи, зокрема обчислення середніх значень, відсоткових показників та проведення кореляційного аналізу.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в діяльності практичних психологів, соціальних педагогів і педагогічних працівників закладів освіти, а також фахівців, які працюють із підлітками. Результати дослідження можуть бути застосовані для розроблення програм психопрофілактики та корекції агресивної поведінки, спрямованих на розвиток емоційної компетентності, підвищення рівня самооцінки та покращення сімейної взаємодії.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження оприлюднено шляхом публікації тез у збірнику матеріалів XVII Міжнародної науково-практичної конференції «Практична психологія у сучасному вимірі» 21 квітня 2026 р. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології протокол від 21 травня 2026 року № 13.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (25 найменування) та 6 додатків. Загальний обсяг роботи становить 41 сторінок, з яких 35 сторінок – основний текст.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Агресивна поведінка як соціально-психологічний феномен

Агресивна поведінка в сучасній психологічній науці розглядається як складний, багатовимірний соціально-психологічний феномен, що поєднує індивідуально-психологічні властивості особистості, соціальні впливи та особливості взаємодії з найближчим середовищем. У підлітковому віці агресія набуває особливої актуальності через інтенсивні біологічні, емоційні та соціальні зміни, що відбуваються в цей період розвитку. Як зазначає Ю. С. Андреев, агресивна поведінка дітей і підлітків є результатом взаємодії внутрішніх особистісних характеристик і зовнішніх соціальних чинників, а її попередження потребує системного підходу, що враховує сімейні, шкільні та соціальні умови формування особистості [1].

У науковій літературі агресія трактується як поведінка, спрямована на заподіяння шкоди іншій людині або об'єкту. Водночас сучасні дослідники підкреслюють, що агресія не завжди має виключно деструктивний характер; вона може виступати як реакція на фрустрацію, спосіб самозахисту або засіб утвердження себе в групі однолітків. О. В. Волянська наголошує, що агресивна поведінка підлітків часто формується в процесі соціалізації, коли індивід засвоює зразки поведінки, які демонструються в мікросоціальному середовищі, зокрема в сім'ї та референтній групі [4]. Таким чином, агресія постає не лише як індивідуальна риса, а як соціально зумовлений спосіб реагування.

Соціально-психологічний підхід до аналізу агресії передбачає врахування когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів. К. Андерсон і Л. Г'юсман у межах соціально-когнітивної теорії підкреслюють, що агресивна поведінка формується через засвоєння когнітивних схем і сценаріїв, які активізуються в

певних ситуаціях [19]. На їхню думку, підліток, який систематично спостерігає агресивні моделі поведінки, з більшою ймовірністю відтворюватиме їх у власному житті. Подібної позиції дотримуються Б. Бушмен і Л. Г'юсман, які розглядають агресію як результат взаємодії особистісних характеристик і ситуативних чинників, що активують відповідні емоційні та когнітивні механізми [20].

Психологічні механізми агресії пов'язані також із розвитком емоційної сфери. Дж. Грос і О. Джон доводять, що особливості регуляції емоцій значною мірою визначають характер поведінкових реакцій, зокрема агресивних [23]. Недостатня сформованість навичок когнітивної переоцінки або схильність до придушення емоцій може сприяти накопиченню внутрішньої напруги, що виливається в агресивні дії. У підлітковому віці, коли емоційна регуляція ще перебуває в стадії становлення, ризик імпульсивних агресивних реакцій зростає.

Важливим аспектом дослідження є типологія агресії. А. Басс і М. Перрі (Басс, Перрі) виділяють фізичну агресію, вербальну агресію, гнів і ворожість як відносно самостійні компоненти агресивності [21]. Така диференціація дозволяє глибше зрозуміти структуру феномену й виявити специфіку його проявів у підлітковому віці. Фізична агресія частіше має відкритий характер, тоді як ворожість може залишатися латентною, проявляючись у негативних установах і підозрливості.

Проблема ворожості як особистісної характеристики була розкрита також у роботах В. Кука і Д. Медлі, які розглядали її як стійку схильність до негативного сприйняття інших людей та очікування від них недоброзичливості [22]. У підлітковому віці така установка може формуватися під впливом травматичного досвіду, конфліктів у сім'ї або соціальної ізоляції.

Сімейне середовище відіграє ключову роль у становленні агресивних моделей поведінки. О. Ю. Дроздов у своєму дисертаційному дослідженні підкреслює, що динаміка агресивної поведінки молоді значною мірою залежить від характеру міжособистісних взаємин у сім'ї, стилю виховання та рівня емоційної підтримки [7]. Негативний психологічний клімат, жорсткі методи

дисципліни або, навпаки, гіперопіка можуть сприяти формуванню деструктивних форм реагування. Подібні висновки знаходимо й у працях К. Іванової-Черноус, яка наголошує на впливі якості взаємовідносин між батьками і підлітками на формування емоційної стабільності та поведінкових стратегій [8].

Водночас агресія пов'язана з процесом становлення особистісної ідентичності. І. Бех і К. Журба вказують, що підлітковий вік є періодом активного формування ціннісних орієнтацій і національно-культурної ідентичності, а внутрішні суперечності цього процесу можуть супроводжуватися емоційною напругою та протестними формами поведінки [2]. І. С. Булах підкреслює, що нестійкість ціннісної системи сучасного підлітка іноді зумовлює підвищену конфліктність і агресивність як спосіб самоствердження [3].

Соціально-групові чинники також мають суттєве значення. Ю. В. Гришук зазначає, що підліткова субкультура з її специфічними нормами й символами може підтримувати агресивні моделі поведінки як засіб здобуття статусу в групі [6]. У цьому контексті агресія виконує функцію інтеграції до референтної спільноти. Л. С. Пілецька та М. Петричук вказують, що девіантна поведінка підлітків часто є наслідком поєднання соціально-психологічних чинників: дефіциту позитивного спілкування, впливу асоціального оточення та зниженого рівня самоконтролю [17].

Вікові особливості розвитку також зумовлюють специфіку агресивних проявів. А. В. Шамне розглядає adolescence як період кризових переходів, що супроводжуються внутрішніми суперечностями й пошуком нової ідентичності [18]. У межах вікової психології підкреслюється, що агресія може бути формою реакції на фрустрацію потреб у визнанні та автономії. Р. С. Кацавець і В. П. Кутішенко наголошують, що підлітковий вік характеризується підвищеною емоційною збудливістю та імпульсивністю, що ускладнює контроль поведінки [12].

Окрему увагу дослідники приділяють питанням профілактики агресії. О. Качмар зазначає, що ефективна профілактика передбачає розвиток навичок конструктивного спілкування, емоційної саморегуляції та формування

позитивної самооцінки [10]. У цьому контексті доречно згадати концепцію самооцінки М. Розенберга, який підкреслював, що низький рівень самоповаги може зумовлювати захисну агресивність [25].

Отже, агресивна поведінка в підлітковому віці є багатокomпонентним соціально-психологічним феноменом, що формується під впливом біологічних, особистісних і соціальних чинників. Її прояви варіюються від ситуативних імпульсивних реакцій до стійких деструктивних моделей поведінки. Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що ефективна профілактика агресії можлива лише за умови комплексного підходу, який поєднує розвиток емоційної компетентності, формування позитивної самооцінки, створення сприятливого сімейного клімату та конструктивного соціального середовища.

1.2. Психологічні, соціальні та сімейні чинники формування агресивної поведінки у підлітковому віці

Формування агресивної поведінки у підлітковому віці є результатом складної взаємодії психологічних, соціальних і сімейних чинників. Підлітковий період характеризується інтенсивними змінами в емоційній, когнітивній та соціальній сферах, що зумовлює підвищену чутливість до впливів зовнішнього середовища. Саме в цей час відбувається становлення самосвідомості, системи цінностей і моделей поведінки, які можуть набувати як конструктивного, так і деструктивного характеру.

Психологічні чинники агресивної поведінки пов'язані передусім із особливостями емоційної регуляції, рівнем самооцінки, фрустраційною толерантністю та сформованістю моральних норм. Як зазначають А. Басс і М. Перрі, агресивність має багатокomпонентну структуру й включає фізичну та вербальну агресію, гнів і ворожість [21]. У підлітковому віці гнів часто набуває імпульсивного характеру через недостатню сформованість механізмів самоконтролю. Ворожість, у свою чергу, може формуватися як стійка когнітивна

установка, що передбачає недовіру до інших та очікування негативного ставлення.

Важливу роль у розвитку агресивних проявів відіграють особливості емоційної регуляції. Дж. Грос і О. Джон доводять, що стратегії регуляції емоцій безпосередньо впливають на поведінкові реакції індивіда [23]. Підлітки, які не володіють навичками когнітивної переоцінки ситуації та схильні до придушення емоцій, частіше демонструють агресивні реакції як спосіб розрядки внутрішнього напруження. Таким чином, недостатній розвиток емоційної компетентності виступає одним із ключових психологічних чинників агресії.

Не менш значущим чинником є рівень самооцінки. М. Розенберг (Розенберг) підкреслював, що глобальна самооцінка є важливим показником психологічного благополуччя особистості [25]. Низька самооцінка або її нестійкість можуть спричиняти захисну агресивність, коли підліток намагається компенсувати внутрішню невпевненість демонстративною ворожістю чи домінуванням. Водночас завищена, але нестабільна самооцінка також може провокувати агресивні реакції у відповідь на критику або невдачу.

Психологічні чинники тісно пов'язані з віковими особливостями розвитку. А. В. Шамне зазначає, що період adolescence характеризується кризовістю, яка проявляється у внутрішніх суперечностях і підвищеній емоційній напрузі [18]. Зростання потреби в автономії та самоствердженні нерідко супроводжується протестними формами поведінки. Р. С. Кацавець і В. П. Кутішенко наголошують, що емоційна нестабільність і імпульсивність, притаманні цьому віковому етапу, створюють підґрунтя для формування агресивних реакцій у конфліктних ситуаціях [12].

Соціальні чинники агресивної поведінки пов'язані з впливом однолітків, особливостями підліткової субкультури та загальним соціальним контекстом. Ю. В. Гришук підкреслює, що підліткова субкультура формує власні норми й цінності, які можуть підтримувати агресивні способи самовираження як засіб здобуття статусу в групі [6]. У таких умовах агресія стає інструментом соціальної інтеграції та самоствердження.

К. Андерсон і Л. Г'юсман у межах соціально-когнітивного підходу доводять, що агресивна поведінка засвоюється через спостереження та наслідування моделей, представлених у соціальному середовищі [19]. Підлітки, які регулярно стикаються з агресивними прикладами в реальному житті або медіапросторі, формують відповідні когнітивні сценарії реагування. Б. Бушмен і Л. Г'юсман також наголошують, що поєднання особистісних схильностей і провокативних ситуацій підвищує ймовірність агресивних дій [20].

В українських дослідженнях значну увагу приділено впливу соціалізації. О. В. Волянська зазначає, що механізми соціалізації можуть як стримувати, так і посилювати агресивність залежно від характеру соціального контролю та системи цінностей, які засвоює підліток [4]. І. С. Булах підкреслює, що нестійкість ціннісних орієнтацій у сучасному суспільстві може призводити до внутрішніх конфліктів і підвищеної агресивності [3].

Особливе місце серед детермінант агресії посідають сімейні чинники. Сім'я виступає первинним середовищем соціалізації, де дитина засвоює базові моделі взаємодії. О. Ю. Дроздов доводить, що характер сімейних відносин, стиль виховання та рівень емоційної підтримки безпосередньо впливають на формування агресивних тенденцій [7]. Авторитарний стиль виховання, жорсткі покарання або емоційне відчуження сприяють накопиченню внутрішнього напруження, яке може реалізуватися в агресивній поведінці.

К. Іванова-Черноус також підкреслює, що порушення комунікації між батьками й підлітками, відсутність довірливих взаємин і підтримки посилюють ризик деструктивних форм поведінки [8]. Водночас позитивний психологічний клімат у сім'ї виступає захисним фактором, що знижує рівень агресивності.

Дослідження Л. С. Пілецької та М. Петричук показують, що девіантна поведінка підлітків часто виникає за умов поєднання сімейної дисфункції та негативного впливу однолітків [17]. У таких випадках агресія стає способом компенсації дефіциту емоційної підтримки або засобом адаптації до несприятливого соціального середовища.

Таким чином, психологічні, соціальні та сімейні чинники формування агресивної поведінки у підлітковому віці перебувають у тісній взаємодії. Психологічні особливості, зокрема емоційна нестабільність і рівень самооцінки, визначають готовність до агресивних реакцій; соціальне середовище формує відповідні моделі поведінки; сімейні умови виступають базовим підґрунтям для засвоєння цих моделей. Комплексний аналіз цих чинників дозволяє не лише глибше зрозуміти природу підліткової агресії, а й окреслити напрями її профілактики та корекції.

1.3. Вікові та індивідуально-психологічні особливості прояву агресивної поведінки підлітків

Підлітковий вік є особливим етапом психічного розвитку, що характеризується інтенсивними фізіологічними, когнітивними та соціально-емоційними змінами. Саме в цей період відбувається становлення самосвідомості, формування ціннісних орієнтацій, розвиток рефлексії та переосмислення власного «Я». У контексті цих змін агресивна поведінка часто виступає як своєрідна форма реагування на внутрішні суперечності та зовнішні виклики. А. В. Шамне підкреслює, що період adolescence супроводжується кризовими явищами, пов'язаними з переходом від дитинства до дорослості, що зумовлює підвищену емоційну напруженість і нестабільність поведінки [18].

Вікові особливості підлітків обумовлюють специфіку проявів агресії. З одного боку, спостерігається зростання потреби в автономії та самоствердженні, з іншого – ще недостатній рівень сформованості механізмів саморегуляції. За даними Р. С. Кацавця, підлітковий вік характеризується підвищеною збудливістю нервової системи, імпульсивністю та схильністю до афективних реакцій [9]. У поєднанні з прагненням до незалежності це може призводити до конфліктів із дорослими та однолітками.

Індивідуально-психологічні особливості відіграють не менш важливу роль у формуванні агресивної поведінки. В. Р. Павелків зазначає, що специфіка прояву агресії у підлітків залежить від рівня розвитку самосвідомості, емоційної стабільності та моральної регуляції [14]. Автор наголошує, що агресивність може мати як ситуативний характер, так і перетворюватися на стійку рису особистості за умов повторюваного негативного досвіду.

У межах соціально-когнітивного підходу К. Андерсон і Л. Г'юсман підкреслюють, що агресивні реакції формуються через накопичення когнітивних схем, які активуються у відповідних ситуаціях [19]. Якщо підліток часто стикається з агресивними моделями поведінки, він формує стійкі сценарії реагування, що закріплюються як звичний спосіб розв'язання конфліктів.

Б. Бушмен і Л. Г'юсман також звертають увагу на поєднання особистісних схильностей та ситуативних факторів у виникненні агресії [20]. Індивідуальні характеристики, такі як високий рівень тривожності, низька фрустраційна толерантність або схильність до ворожості, можуть посилювати реакцію на стресові події.

Особливості структури агресивності детально описані А. Бассом і М. Перрі, які виокремили фізичну агресію, вербальну агресію, гнів і ворожість як основні компоненти цього феномену [21]. У підлітковому віці фізична агресія частіше проявляється в молодших підлітків, тоді як вербальна агресія та ворожість набувають більшого поширення в старшому підлітковому віці, що пов'язано з розвитком мовлення та абстрактного мислення.

Таблиця 1.1

Вікові особливості прояву агресивної поведінки підлітків

Віковий етап підліткового періоду	Типові прояви агресії	Психологічні особливості
Молодший підлітковий вік (11–13 років)	Імпульсивна фізична агресія, емоційні спалахи	Підвищена збудливість, недостатня саморегуляція
Середній підлітковий вік (14–15 років)	Вербальна агресія, протестні реакції	Пошук ідентичності, конфлікти з авторитетами
Старший підлітковий вік (16–17 років)	Прихована ворожість, соціально опосередкована агресія	Розвиток рефлексії, формування світогляду

Аналіз вікових відмінностей показує, що характер агресивних проявів змінюється разом із розвитком когнітивної та емоційної сфер.

Індивідуально-психологічні особливості також включають рівень самооцінки та здатність до емоційної регуляції. М. Розенберг доводив, що нестабільна або занижена самооцінка може провокувати захисні форми агресії [25]. Підліток, який відчуває внутрішню невпевненість, може демонструвати агресивну поведінку як спосіб компенсації.

Дослідження Дж. Гроса і О. Джона свідчать про те, що недостатній розвиток стратегій регуляції емоцій сприяє підвищенню агресивності [23]. Якщо підліток не вміє конструктивно опрацьовувати негативні емоції, вони можуть трансформуватися у відкриту агресію або внутрішню ворожість.

Соціально-психологічний контекст також впливає на індивідуальні прояви агресії. Ю. В. Грищук зазначає, що в межах підліткової субкультури агресивність може розглядатися як засіб підвищення статусу в групі [6]. У таких умовах навіть підлітки з відносно низьким рівнем агресивності можуть демонструвати агресивну поведінку з метою соціальної адаптації.

Таким чином, вікові та індивідуально-психологічні особливості прояву агресивної поведінки підлітків тісно пов'язані між собою. Вікова кризовість, емоційна нестабільність, пошук ідентичності та потреба в самоствердженні створюють передумови для агресивних реакцій. Водночас індивідуальні характеристики – рівень самооцінки, особливості емоційної регуляції, сформованість моральних установок – визначають інтенсивність і форму цих проявів. Комплексний підхід до аналізу агресії в підлітковому віці дозволяє розглядати її не лише як деструктивний прояв, а як індикатор внутрішніх і соціальних процесів становлення особистості.

Висновки до розділу 1

Теоретичний аналіз проблеми агресивної поведінки підлітків дозволив розкрити її як складний і багатовимірний соціально-психологічний феномен, що

формується під впливом взаємодії вікових, індивідуально-психологічних, соціальних та сімейних чинників. Агресія в підлітковому віці не може розглядатися як ізольоване явище або виключно негативна характеристика особистості, оскільки вона пов'язана з кризовістю розвитку, процесами самоствердження та становлення ідентичності. У цей період відбувається інтенсивна перебудова емоційної та когнітивної сфер, що зумовлює підвищену імпульсивність, емоційну нестабільність і чутливість до соціального впливу.

У межах соціально-когнітивного підходу агресивна поведінка трактується як результат засвоєння відповідних моделей реагування, які закріплюються через повторюваний досвід і підтримку з боку соціального середовища. Встановлено, що агресія має багатокомпонентну структуру, включаючи фізичні, вербальні та когнітивні прояви (ворожість), що дозволяє більш диференційовано підходити до її вивчення та профілактики.

Аналіз психологічних чинників показав, що важливу роль у формуванні агресивності відіграють рівень самооцінки, особливості емоційної регуляції, фрустраційна толерантність та ступінь розвитку самоконтролю. Низька або нестійка самооцінка, недостатня здатність до конструктивного опрацювання негативних емоцій і підвищена тривожність можуть сприяти закріпленню агресивних форм поведінки як способу захисту або самоствердження.

Соціальні чинники, зокрема вплив однолітків, підліткова субкультура, медіасередовище та особливості соціалізації, визначають зміст і форми агресивних проявів. Агресія може виконувати функцію інтеграції до референтної групи або слугувати інструментом здобуття статусу. Водночас сімейне середовище виступає базовим фактором, що або посилює ризик деструктивних проявів (за умов конфліктності, авторитарності, емоційного відчуження), або забезпечує захисний вплив через підтримку, довіру й конструктивну комунікацію.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Організація та методи дослідження. Підбір і характеристика психодіагностичних методик

Емпіричне дослідження чинників формування агресивної поведінки у підлітковому віці було організоване з урахуванням сучасних вимог до проведення психологічних досліджень та базувалося на принципах системності, комплексності й наукової обґрунтованості. Основною метою емпіричного етапу стало виявлення взаємозв'язків між рівнем агресивності підлітків і такими показниками, як ворожість, особливості емоційної регуляції, рівень самооцінки та характеристика сімейного середовища.

Емпіричне дослідження було проведене на базі закладу загальної середньої освіти за участю підлітків віком 13–16 років. У дослідженні взяли участь 30 респондентів, серед яких були як хлопці, так і дівчата, що забезпечило більш повне та об'єктивне відображення особливостей агресивної поведінки в підлітковому середовищі. Участь у дослідженні була добровільною, із дотриманням етичних принципів, зокрема конфіденційності отриманих даних та анонімності респондентів.

Організація дослідження передбачала кілька послідовних етапів. На початковому етапі було здійснено ґрунтовний аналіз наукових джерел, що стосуються проблеми агресивної поведінки, уточнено ключові поняття, визначено основні змінні дослідження та обрано відповідний психодіагностичний інструментарій. При цьому особливу увагу було приділено використанню методик, які є валідними, надійними та адаптованими до роботи з підлітковою аудиторією.

Наступний, констатувальний етап передбачав безпосереднє проведення психодіагностичного обстеження. Дослідження здійснювалося у груповому форматі в умовах, максимально наближених до звичного середовища підлітків,

що сприяло зниженню рівня напруження та забезпечувало більш достовірні результати. Перед початком виконання завдань учасникам було надано детальні інструкції, пояснено мету дослідження та підкреслено відсутність оцінювання відповідей як «правильних» чи «неправильних». Це сприяло створенню довірливої атмосфери та підвищенню щирості відповідей респондентів.

З метою комплексного вивчення досліджуваної проблеми було використано сукупність взаємодоповнюючих психодіагностичних методик.

Зокрема, для визначення рівня агресивності та її структурних компонентів застосовано опитувальник агресивності Басса–Пеппі (BPAQ). Дана методика дозволяє оцінити різні аспекти агресивної поведінки, зокрема фізичну агресію, вербальну агресію, гнів і ворожість. Її використання є доцільним у контексті дослідження підлітків, оскільки вона дає змогу не лише встановити загальний рівень агресивності, а й проаналізувати специфіку її проявів [21].

Для більш детального вивчення когнітивного компоненту агресії було використано шкалу ворожості Кука–Медлі. Ця методика спрямована на виявлення рівня недовіри, підозрілості та негативного ставлення до інших людей, що є важливими характеристиками міжособистісної взаємодії підлітків. Ворожість розглядається як стійка особистісна риса, яка може виступати основою для формування агресивної поведінки [22].

З метою дослідження емоційної сфери було застосовано опитувальник емоційної регуляції (ERQ) Дж. Гроса та О. Джона. Методика дозволяє визначити, які саме стратегії регуляції емоцій переважають у підлітків – когнітивна переоцінка чи придушення емоцій. Це є важливим, оскільки здатність до ефективного управління емоціями безпосередньо впливає на характер поведінкових реакцій, зокрема агресивних [23].

Для аналізу впливу сімейного середовища було використано шкалу сімейного середовища (FES), яка дає змогу оцінити особливості взаємин у сім'ї, рівень емоційної підтримки, ступінь конфліктності, організованість і контроль. Оскільки сім'я є первинним соціалізуючим інститутом, її вплив на формування поведінкових моделей підлітків є визначальним [24].

Крім того, було застосовано шкалу самооцінки Розенберга, яка дозволяє визначити загальний рівень самоповаги особистості. Самооцінка розглядається як важливий психологічний чинник, що впливає на поведінку підлітка, зокрема на його схильність до агресивних реакцій у ситуаціях соціальної взаємодії [25].

З метою поглибленого вивчення особливостей поведінки підлітків було додатково застосовано анкетування. Запропонована анкета включала запитання, спрямовані на визначення частоти виникнення конфліктних ситуацій, специфіки взаємин із однолітками та батьками, а також оцінки підлітками власної поведінки. Використання цього інструменту дало змогу доповнити результати стандартизованих психодіагностичних методик і сформулювати більш цілісне уявлення про досліджувану проблему.

На завершальному етапі було здійснено обробку отриманих емпіричних даних із застосуванням методів математичної статистики. Зокрема, було розраховано середні значення показників, визначено відсоткові співвідношення різних рівнів досліджуваних характеристик, а також проведено кореляційний аналіз для встановлення взаємозв'язків між рівнем агресивності та іншими психологічними показниками. Використання кореляційного аналізу дозволило виявити статистично значущі зв'язки між змінними та зробити обґрунтовані висновки щодо чинників формування агресивної поведінки у підлітковому віці.

Отримані результати було узагальнено та подано у вигляді таблиць, що забезпечує їх наочність і полегшує подальшу інтерпретацію. Аналіз даних здійснювався з урахуванням теоретичних положень, викладених у першому розділі дослідження.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження чинників агресивної поведінки підлітків

У межах емпіричного дослідження було проаналізовано рівень агресивності підлітків, а також його взаємозв'язок із ворожістю, особливостями

емоційної регуляції, сімейного середовища та самооцінки. Отримані результати подано у вигляді узагальнених таблиць і проаналізовано відповідно до поставлених завдань дослідження.

Результати визначення рівня агресивності підлітків подано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Рівень агресивності підлітків (n = 30)

Показник	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Фізична агресія	6 (20%)	16 (53%)	8 (27%)
Вербальна агресія	5 (17%)	18 (60%)	7 (23%)
Гнів	4 (13%)	17 (57%)	9 (30%)
Ворожість	7 (23%)	15 (50%)	8 (27%)
Загальний рівень агресивності	5 (17%)	18 (60%)	7 (23%)

Аналіз результатів показав, що у більшості підлітків (60%) спостерігається середній рівень агресивності, що є типовим для підліткового віку. Водночас 23% респондентів мають високий рівень агресивності, що свідчить про схильність до конфліктної поведінки та труднощі у саморегуляції.

Найбільш вираженим компонентом є гнів (30% високого рівня), що підтверджує емоційну нестабільність підлітків. Фізична агресія проявляється рідше, що свідчить про поступовий перехід до більш соціально опосередкованих форм агресії.

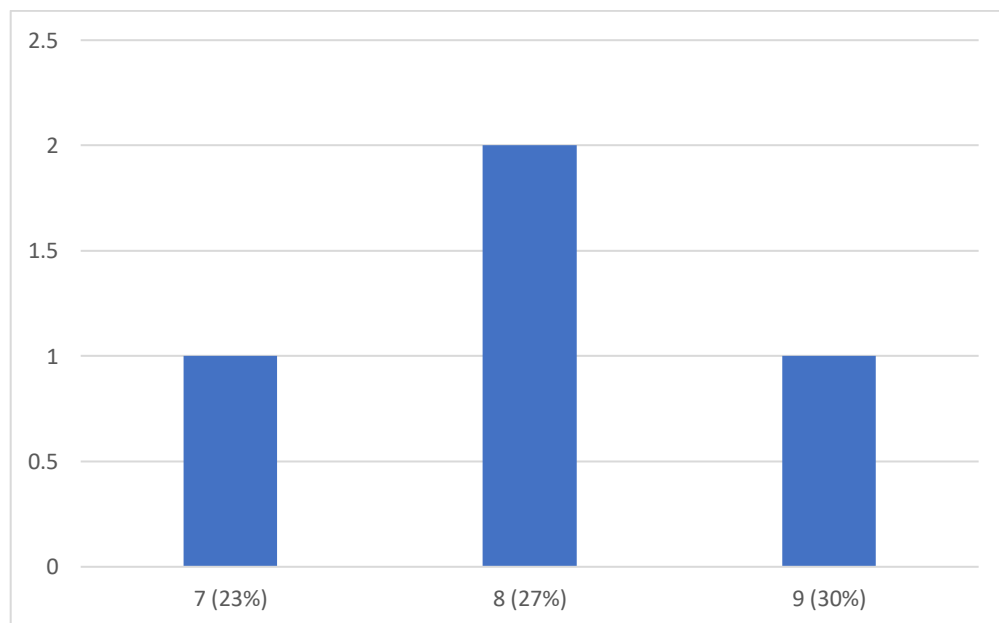

Рис 2.1. Рівень агресивності підлітків (n = 30)

Отже, більшість підлітків характеризуються середнім рівнем агресивності, однак значна частка має високі показники гніву та ворожості, що свідчить про емоційну напруженість і схильність до агресивних реакцій у проблемних ситуаціях.

Дані щодо рівня ворожості підлітків представлено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Рівень ворожості підлітків

Рівень	Кількість осіб	%
Низький	8	27%
Середній	14	47%
Високий	8	26%

Майже половина підлітків (47%) має середній рівень ворожості, тоді як 26% – високий. Це свідчить про наявність у значної частини респондентів негативних установок щодо інших людей, недовіри та підозрілості, що може виступати когнітивною основою агресивної поведінки.

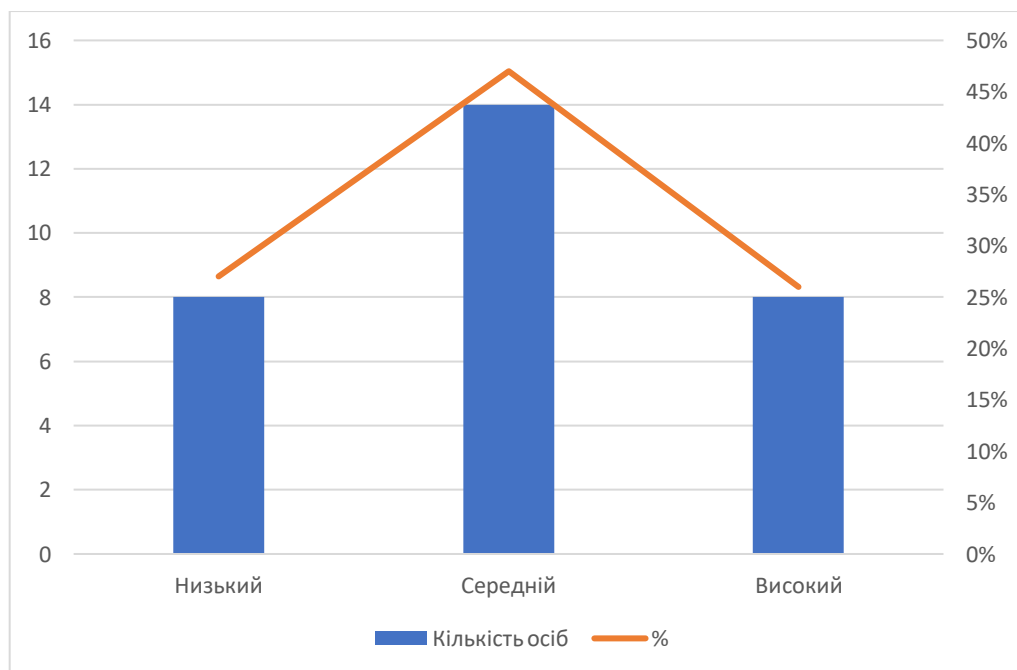

Рис 2.2. Рівень ворожості підлітків

Таким чином, значна частина підлітків має середній і високий рівень ворожості, що вказує на сформовані негативні установки щодо інших і може виступати важливим чинником агресивної поведінки.

Результати дослідження стратегій емоційної регуляції подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Стратегії емоційної регуляції

Показник	Низький	Середній	Високий
Когнітивна переоцінка	7 (23%)	15 (50%)	8 (27%)
Придушення емоцій	6 (20%)	14 (47%)	10 (33%)

Отримані дані свідчать, що значна частина підлітків використовує придушення емоцій (33% високий рівень), що є менш ефективною стратегією регуляції. Водночас когнітивна переоцінка розвинена на середньому рівні.

Це означає, що підлітки частіше накопичують емоції, ніж конструктивно їх опрацьовують, що може сприяти виникненню агресивних реакцій.

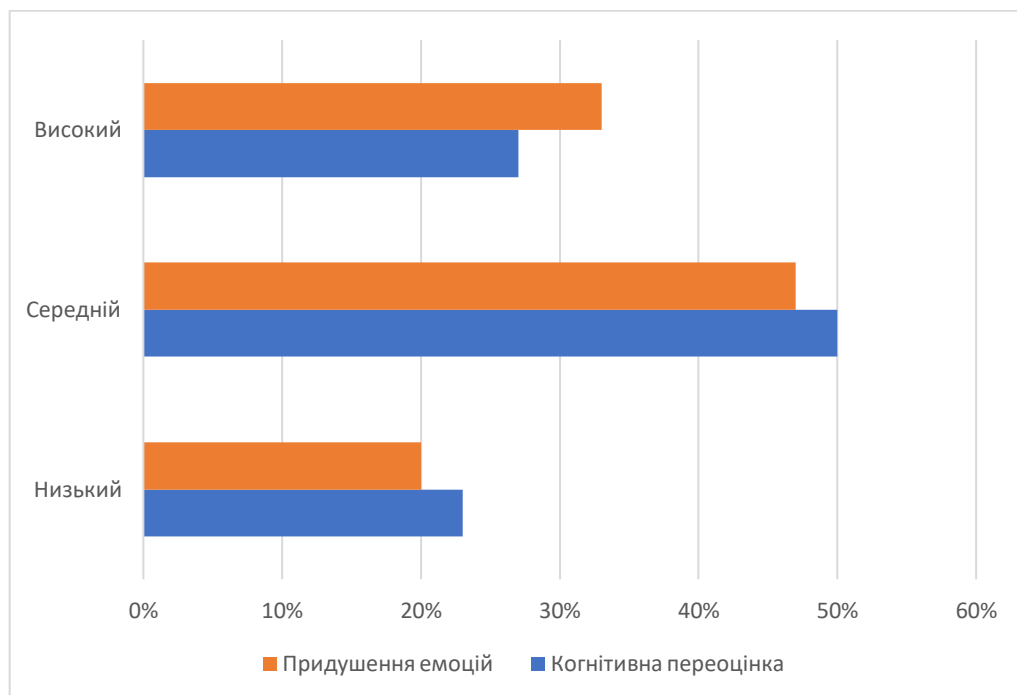

Рис 2.3. Стратегії емоційної регуляції

Отримані результати свідчать про переважання неефективних стратегій емоційної регуляції, зокрема придушення емоцій, що підвищує ризик виникнення агресивних реакцій у підлітків.

Характеристику сімейного середовища підлітків представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Характеристика сімейного середовища

Показник	Низький	Середній	Високий
Емоційна підтримка	6 (20%)	16 (53%)	8 (27%)
Конфліктність	7 (23%)	15 (50%)	8 (27%)

Контроль	5 (17%)	18 (60%)	7 (23%)
----------	---------	----------	---------

У більшості сімей спостерігається середній рівень підтримки, однак у 27% підлітків виявлено високий рівень конфліктності. Це може негативно впливати на емоційний стан підлітків і сприяти формуванню агресивних моделей поведінки.

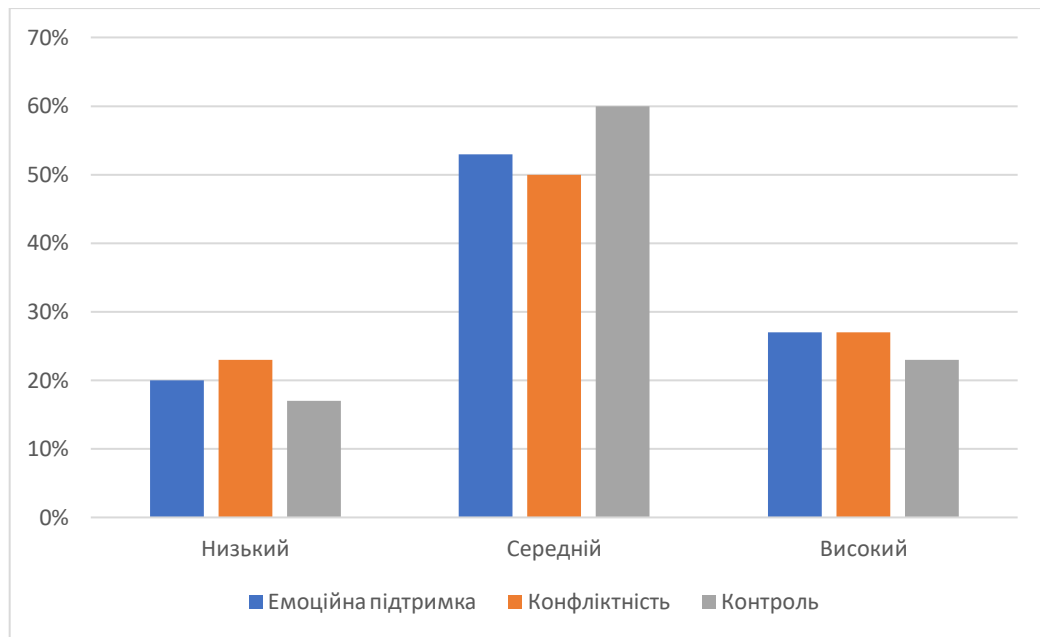

Рис 2.4. Характеристика сімейного середовища

Отже, сімейне середовище частини підлітків характеризується підвищеною конфліктністю, що може негативно впливати на їх емоційний стан і сприяти формуванню агресивної поведінки.

Рівень самооцінки підлітків відображено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Рівень самооцінки підлітків

Рівень	Кількість	%
Низький	9	30%
Середній	14	47%
Високий	7	23%

30% підлітків мають низьку самооцінку, що може виступати фактором ризику формування агресивної поведінки як захисного механізму.

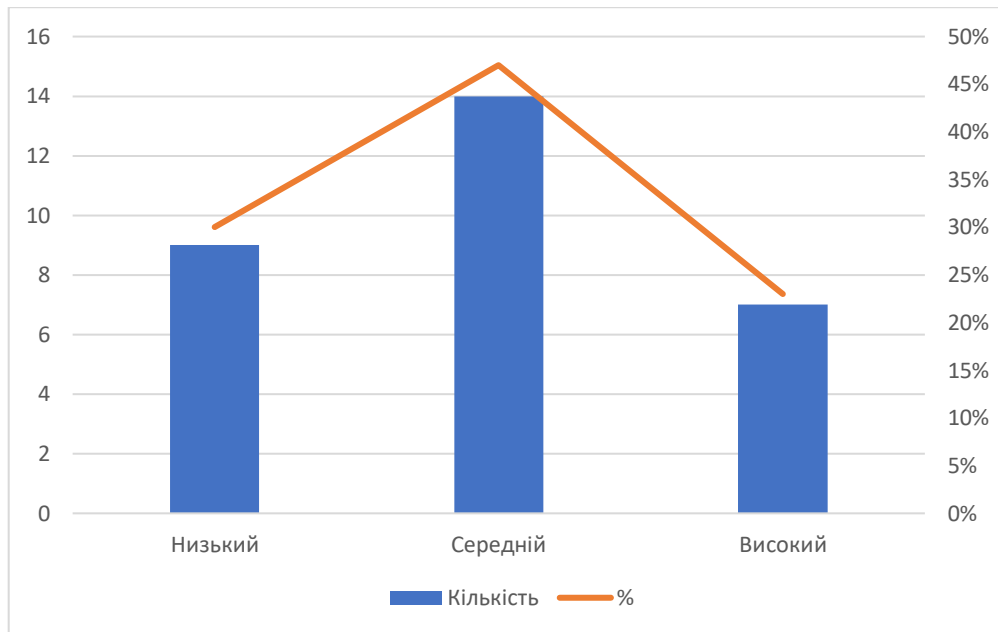

Рис 2.5. Рівень самооцінки підлітків

Таким чином, наявність значної кількості підлітків із низькою самооцінкою підтверджує її роль як одного з психологічних чинників формування агресивної поведінки.

Для встановлення взаємозв'язків між досліджуваними показниками було проведено кореляційний аналіз Пірсона, результати якого подано в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Кореляції між показниками (r)

Показники	Агресивність
Ворожість	0,62
Придушення емоцій	0,58
Когнітивна переоцінка	-0,41
Самооцінка	-0,49
Конфліктність у сім'ї	0,55

Проведений кореляційний аналіз дозволив встановити статистично значущі взаємозв'язки між досліджуваними показниками.

Зокрема, виявлено сильний прямий зв'язок між агресивністю та ворожістю ($r = 0,62$), що свідчить про те, що негативне сприйняття інших людей підсилює агресивні реакції.

Також встановлено позитивний зв'язок між агресивністю та придушенням емоцій ($r = 0,58$), що підтверджує: накопичення емоцій призводить до їх вибухового прояву у вигляді агресії.

Негативний зв'язок між агресивністю та когнітивною переоцінкою ($r = -0,41$) свідчить, що здатність переосмислювати ситуації знижує рівень агресії.

Виявлено обернений зв'язок між агресивністю та самооцінкою ($r = -0,49$), що означає: чим нижча самооцінка, тим вищий рівень агресивності.

Крім того, встановлено позитивний зв'язок між агресивністю та конфліктністю в сім'ї ($r = 0,55$), що підтверджує значущість сімейного середовища у формуванні поведінки підлітків.

Отже, результати кореляційного аналізу Пірсона підтверджують, що агресивна поведінка підлітків тісно пов'язана з рівнем ворожості, особливостями емоційної регуляції, самооцінкою та сімейним середовищем, що свідчить про комплексний характер її формування.

Отримані результати свідчать про те, що агресивна поведінка підлітків має комплексну природу та формується під впливом поєднання емоційних, когнітивних і соціальних чинників. Найбільш значущими серед них є ворожість, неефективні стратегії емоційної регуляції, низька самооцінка та несприятливе сімейне середовище. Виявлені закономірності підтверджують теоретичні положення, розглянуті у першому розділі роботи, та створюють підґрунтя для розроблення практичних рекомендацій.

2.3. Психолого-педагогічні рекомендації щодо профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків

Результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують, що агресивна поведінка підлітків формується під впливом сукупності взаємопов'язаних чинників. Провідну роль серед них відіграють підвищений рівень ворожості, недостатній розвиток навичок емоційної регуляції, занижена

або нестабільна самооцінка, а також особливості сімейного середовища, зокрема високий рівень конфліктності. Виявлені залежності дають змогу визначити ключові напрями психолого-педагогічного впливу, спрямованого на профілактику та корекцію агресивної поведінки в підлітковому віці.

Одним із пріоритетних напрямів є формування емоційної компетентності підлітків. З огляду на те, що дослідження засвідчило домінування неефективних стратегій регуляції емоцій, зокрема їх придушення, важливим є розвиток умінь усвідомлювати, ідентифікувати та конструктивно виражати власні емоційні стани. Доцільним є впровадження тренінгових програм, спрямованих на розвиток навичок емоційної саморегуляції, включаючи використання технік когнітивної переоцінки, самоконтролю та керування гнівом. Важливим компонентом такої роботи є також навчання підлітків альтернативним способам реагування на фрустраційні ситуації, що сприятиме зменшенню імпульсивних агресивних проявів.

Наступним важливим напрямом є формування адекватної самооцінки. Отримані результати підтвердили наявність значної кількості підлітків із низьким рівнем самооцінки, що може сприяти виникненню захисної агресії. У зв'язку з цим доцільно організовувати психолого-педагогічні заходи, спрямовані на розвиток позитивного самосприйняття, впевненості у власних силах і формування реалістичного образу «Я». Ефективними можуть бути індивідуальні консультації, групові заняття, вправи на самопізнання, а також створення ситуацій успіху в навчальній та позанавчальній діяльності.

З огляду на виявлений зв'язок між агресивністю та ворожістю, важливим є розвиток соціальних і комунікативних навичок підлітків. Необхідно формувати вміння конструктивної взаємодії з однолітками, навички ефективного спілкування, здатність до емпатії та прийняття інших. Доцільним є проведення тренінгів соціальних навичок, рольових ігор, обговорення конфліктних ситуацій та пошук альтернативних способів їх розв'язання. Формування толерантності, довіри та поваги до інших людей сприятиме зниженню рівня ворожості та агресивності.

Особливу увагу слід приділити роботі з сім'єю, оскільки результати дослідження підтвердили значущість сімейного середовища у формуванні агресивної поведінки. Підвищена конфліктність у сім'ї, недостатній рівень емоційної підтримки та неефективні стилі виховання можуть посилювати агресивні тенденції у підлітків. У цьому контексті доцільним є проведення психолого-педагогічної просвіти батьків, спрямованої на формування конструктивних моделей взаємодії з дітьми, розвиток навичок ефективного спілкування та зниження рівня конфліктності. Рекомендується організовувати батьківські тренінги, консультації та бесіди, під час яких висвітлюються питання вікових особливостей підлітків і способів підтримки їх емоційного розвитку.

Важливим напрямом профілактики агресивної поведінки є створення сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі. Шкільне середовище має забезпечувати відчуття безпеки, підтримки та прийняття. Педагогам доцільно використовувати демократичний стиль взаємодії, уникати авторитарних методів впливу та сприяти розвитку довірливих відносин із учнями. Важливим є також своєчасне виявлення підлітків із підвищеним рівнем агресивності та надання їм психологічної допомоги.

Ефективним засобом профілактики агресивної поведінки є організація позакласної діяльності, яка сприяє конструктивному самовираженню підлітків. Залучення до спортивних, творчих, волонтерських та соціально значущих видів діяльності дозволяє знизити рівень внутрішньої напруги та сприяє формуванню позитивних поведінкових моделей. Особливо важливим є створення умов для реалізації потреби підлітків у самоствердженні соціально прийнятними способами.

З урахуванням отриманих результатів доцільним є впровадження комплексних програм психопрофілактики та корекції агресивної поведінки, які поєднують індивідуальну та групову роботу. Такі програми мають включати розвиток емоційної компетентності, формування позитивної самооцінки, навчання навичкам конструктивного спілкування та роботу з батьками.

Комплексний підхід дозволяє врахувати багатфакторну природу агресії та підвищити ефективність профілактичних заходів.

Таким чином, профілактика та корекція агресивної поведінки підлітків повинна здійснюватися на основі системного підходу, який враховує взаємодію особистісних, соціальних і сімейних чинників. Реалізація запропонованих психолого-педагогічних рекомендацій сприятиме зниженню рівня агресивності, розвитку емоційної зрілості та формуванню конструктивних моделей поведінки у підлітковому середовищі.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було здійснено емпіричне дослідження чинників формування агресивної поведінки у підлітковому віці. Організація дослідження та використання комплексу валідних психодіагностичних методик дозволили отримати узагальнені дані щодо рівня агресивності підлітків, а також виявити її взаємозв'язки з психологічними та соціальними характеристиками.

За результатами дослідження встановлено, що для більшості підлітків характерний середній рівень агресивності, що відповідає віковим особливостям розвитку. Водночас виявлено значну частку респондентів із високими показниками агресивності, зокрема за компонентами гніву та ворожості, що свідчить про підвищену емоційну напруженість і схильність до конфліктних форм поведінки.

Аналіз рівня ворожості показав, що значна частина підлітків має середній і високий рівень негативних установок щодо інших людей, що створює підґрунтя для формування агресивних реакцій. Дослідження особливостей емоційної регуляції засвідчило переважання неефективних стратегій, зокрема придушення емоцій, що сприяє накопиченню внутрішнього напруження та його подальшому прояву у вигляді агресії.

Встановлено також, що значна кількість підлітків характеризується зниженою або нестійкою самооцінкою, що може виступати психологічним

чинником захисної агресивної поведінки. Аналіз сімейного середовища показав наявність підвищеної конфліктності у частини респондентів, що негативно впливає на емоційний стан підлітків і сприяє формуванню деструктивних моделей взаємодії.

Результати кореляційного аналізу Пірсона підтвердили наявність статистично значущих взаємозв'язків між рівнем агресивності та ворожістю, особливостями емоційної регуляції, самооцінкою та сімейним середовищем. Зокрема, встановлено, що підвищення рівня ворожості, конфліктності в сім'ї та схильності до придушення емоцій супроводжується зростанням агресивності, тоді як висока самооцінка та здатність до когнітивної переоцінки мають стримувальний вплив.

На основі отриманих результатів було розроблено психолого-педагогічні рекомендації, спрямовані на профілактику та корекцію агресивної поведінки підлітків.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне та емпіричне дослідження чинників формування агресивної поведінки у підлітковому віці. Аналіз наукових джерел дозволив розкрити агресивну поведінку як складний багатокомпонентний соціально-психологічний феномен, що формується під впливом взаємодії індивідуально-психологічних, вікових, соціальних і сімейних чинників. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок є дослідження когнітивно-вольових чинників формування резильєнтності особистості в умовах тривалої невизначеності.

У першому розділі роботи встановлено, що агресія в підлітковому віці має специфічні особливості, зумовлені кризовістю розвитку, підвищеною емоційною збудливістю, потребою в самоствердженні та формуванні ідентичності. Теоретичний аналіз показав, що агресивність включає фізичний, вербальний та когнітивний компоненти (ворожість), які можуть проявлятися як ситуативно, так і набувати стійкого характеру. Доведено, що важливими психологічними чинниками формування агресії є рівень самооцінки, особливості емоційної регуляції, фрустраційна толерантність і сформованість моральних установок. Значну роль відіграють також соціальні умови розвитку підлітка, зокрема вплив однолітків, підліткова субкультура та медіасередовище. Особливе місце серед детермінант агресивної поведінки займає сімейне середовище, яке може виступати як фактором ризику, так і захисним чинником.

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження із застосуванням комплексу психодіагностичних методик, що дозволило виявити рівень агресивності підлітків та визначити взаємозв'язки між агресією і такими показниками, як ворожість, емоційна регуляція, самооцінка та особливості сімейного середовища. Результати дослідження засвідчили, що для більшості підлітків характерний середній рівень агресивності, однак значна частка респондентів має високі показники гніву та ворожості. Це свідчить про наявність

емоційної напруженості та труднощів у конструктивному розв'язанні конфліктних ситуацій.

Встановлено, що підвищений рівень агресивності тісно пов'язаний із високими показниками ворожості, що підтверджує роль негативних когнітивних установок у формуванні агресивної поведінки. Дослідження особливостей емоційної регуляції показало, що схильність до придушення емоцій сприяє накопиченню внутрішнього напруження і подальшому прояву агресії, тоді як використання когнітивної переоцінки має стримувальний вплив. Виявлено також обернений зв'язок між рівнем агресивності та самооцінкою: підлітки з низькою самооцінкою частіше демонструють агресивні реакції як спосіб психологічного захисту або самоствердження.

Аналіз сімейного середовища засвідчив, що підвищена конфліктність і недостатній рівень емоційної підтримки в сім'ї сприяють формуванню деструктивних моделей поведінки. Таким чином, результати кореляційного аналізу підтвердили гіпотезу дослідження про існування взаємозв'язку між агресивною поведінкою підлітків та психологічними, соціальними й сімейними чинниками.

На основі отриманих результатів розроблено психолого-педагогічні рекомендації, спрямовані на профілактику та корекцію агресивної поведінки. Вони передбачають розвиток емоційної компетентності, формування адекватної самооцінки, удосконалення комунікативних навичок, зниження рівня ворожості та оптимізацію сімейної взаємодії. Підкреслено необхідність комплексного підходу, що поєднує роботу з підлітками, батьками та педагогами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев Ю. С. Теоретичні передумови прояву та попередження агресивної поведінки серед дітей та підлітків // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2012. № 19 (2). С. 196–204.
2. Бех І., Журба К. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах // Гірська школа українських Карпат. 2017. № 16. С. 24–33.
3. Булах І. С. Ціннісні орієнтації в контексті особистісної позиції сучасного підлітка // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2009. Вип. 1. С. 115–131.
4. Волянська О. В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації // Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2016. – Т. 3, № 30. – С. 117–134. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.30.90295>
5. Гокіна Л. Агресивна поведінка дітей – це крик про допомогу // Психолог. 2007. № 13–15.
6. Гришук Ю. В. Підліткова субкультура: психологічні та соціально-групові особливості // Освітологічний дискурс. 2014. № 3 (7). С. 38–46.
7. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді : дис. ... канд. психол. наук. Чернігів, 2003. 225 с.
8. Іванова-Черноус К. І. Психологічні аспекти взаємовідносин дітей і батьків в підлітковому віці : дипломна робота бакалавра. Одеса, 2019. 93 с.
9. Кацавець Р. С. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Алерта, 2019. 112 с.
10. Качмар О. Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання // Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків : ХНПУ, 2017. Вип. 48 (ч. 2). С. 150–162.

11. Киричук Г. Асоціальна поведінка підлітків (агресивність у підлітків) // Психологічна газета. 2015. № 7. С. 16–17.
12. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 128 с.
13. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу підлітків в умовах рекреації // Наука і освіта. 2014. № 12. С. 17–22.
14. Павелків В. Р. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці // Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 30. С. 483–494.
15. Пархоменко Л. К. та ін. Оцінка фізичного та статевого розвитку підлітків в практиці сімейного лікаря // Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. 2020. № 1. С. 4–12.
16. Петровська Т. В. Спортивна діяльність як засіб соціальної адаптації підлітків із девіантною поведінкою // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. 2012. № 24 (2). С. 88–94.
17. Пілецька Л. С., Петричук М. Соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Психологія». 2019. № 22. С. 91–96.
18. Шамне А. В. Період adolescence в контексті проблеми вікових переходів та «кризовості-безкризовості» психічного розвитку в онтогенезі // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2010. № 11. С. 427–436.
19. Anderson C. A., Huesmann L. R. Human aggression: A social-cognitive view // The SAGE handbook of social psychology. 2013. P. 296–323.
20. Bushman B. J., Huesmann L. R. Aggression // Handbook of Social Psychology. 2010. Vol. 2. P. 833–863.
21. Buss A. H., Perry M. The Aggression Questionnaire // Journal of Personality and Social Psychology. 1992. Vol. 63. P. 452–459.
22. Cook W. W., Medley D. M. Proposed hostility and pharisaic-virtue scales for the MMPI // Journal of Applied Psychology. 1954. Vol. 38, No. 6. P. 414–418.

23. Gross J. J., John O. P. Individual differences in two emotion regulation processes: implications for affect, relationships, and well-being // Journal of Personality and Social Psychology. 2003. Vol. 85. P. 348–362.
24. Moos R. H., Moos B. S. Family Environment Scale. 2nd ed. Palo Alto, CA : Consulting Psychologists Press, 1974.
25. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1965.

ДОДАТОК А**Опитувальник агресивності Басса–Перрі (скорочений варіант)****Інструкція:**

Прочитайте кожне твердження та оцініть, наскільки воно відповідає вашій поведінці або самопочуттю. Для відповіді використовуйте шкалу від 1 до 5.

- 1 – зовсім не про мене
- 2 – скоріше не про мене
- 3 – інколи про мене
- 4 – здебільшого про мене
- 5 – повністю про мене

Твердження:

- 1. Я легко виходжу з себе.
- 2. Іноді мені хочеться когось вдарити.
- 3. Я часто сперечаюся з людьми.
- 4. Я відчуваю роздратування без особливої причини.
- 5. Я можу сказати щось образливе іншій людині.
- 6. Я часто злюся.
- 7. Люди часто мене дратують.
- 8. Я іноді втрачаю контроль над собою.
- 9. Коли мене провокують, я можу відповісти агресивно.
- 10. Мені важко стримувати гнів.
- 11. Іноді я думаю про те, щоб помститися.
- 12. Я можу підвищити голос під час конфлікту.

Обробка результатів

Методика дозволяє оцінити такі компоненти агресії:

- фізична агресія
- вербальна агресія
- гнів
- ворожість

Чим вищий сумарний бал, тим вищий рівень агресивності.

ДОДАТОК Б**Шкала ворожості Кука–Медлі (скорочена)****Інструкція:**

Прочитайте кожне твердження і дайте відповідь “так” або “ні”, залежно від того, чи погоджуєтеся ви з ним.

Твердження:

1. Більшість людей думають насамперед про власну вигоду.
2. Людям не завжди можна довіряти.
3. Багато людей намагаються використати інших у своїх інтересах.
4. Я часто підозрюю інших у недобрих намірах.
5. Люди часто поведуться нечесно.
6. Більшість людей готові обманути, якщо це принесе їм вигоду.
7. У сучасному світі потрібно бути дуже обережним із людьми.
8. Люди часто говорять одне, а думають інше.
9. Я вважаю, що багато людей поведуться егоїстично.
10. Часто люди роблять вигляд, що вони кращі, ніж є насправді.

Інтерпретація результатів

Підраховується кількість відповідей, що свідчать про недовіру до людей.

Високі показники вказують на підвищений рівень ворожості та підозрілості.

ДОДАТОК В**Опитувальник емоційної регуляції (ERQ)****Інструкція:**

Оцініть кожне твердження за шкалою від 1 до 5.

- 1 – зовсім не згоден
- 2 – скоріше не згоден
- 3 – частково згоден
- 4 – переважно згоден
- 5 – повністю згоден

Твердження:

1. Я намагаюся змінити свої думки, щоб не засмучуватися.
2. Я намагаюся дивитися на ситуацію з іншого боку.
3. Я приховую свої емоції від інших людей.
4. Я контролюю свої почуття.
5. Я намагаюся не показувати, що відчуваю.
6. Коли я переживаю негативні емоції, я намагаюся переосмислити ситуацію.
7. Я стримую прояви своїх почуттів.
8. Я намагаюся змінити спосіб мислення, щоб почуватись краще.

Інтерпретація результатів

Методика визначає дві основні стратегії регуляції емоцій:

- когнітивна переоцінка
- придушення емоцій

Високі показники придушення можуть свідчити про накопичення емоційної напруги.

ДОДАТОК Г

Шкала самооцінки Розенберга (скорочена)

Інструкція:

Оцініть кожне твердження за шкалою від 1 до 4.

1 – зовсім не згоден

2 – скоріше не згоден

3 – скоріше згоден

4 – повністю згоден

Твердження:

1. Я задоволений собою.
2. Я вважаю себе гідною людиною.
3. У мене є багато позитивних якостей.
4. Я здатний робити щось не гірше за інших.
5. Іноді я відчуваю себе непотрібним.
6. Я відчуваю, що заслуговую на повагу.
7. У цілому я задоволений тим, ким я є.
8. Іноді я думаю, що нічого не вартий.
9. Я маю підстави пишатися собою.
10. Я хотів би більше поважати себе.

Інтерпретація

Підраховується сумарний бал.

Вищі значення свідчать про вищий рівень самооцінки.

ДОДАТОК Д

Анкета для дослідження особливостей поведінки підлітків

Інструкція:

Дайте відповідь на запитання, обравши один із варіантів:

так / іноді / ні

Запитання:

1. Чи часто ти конфліктуєш з однолітками?
2. Чи легко тебе роздратувати?
3. Чи часто ти відчуваєш злість?
4. Чи підтримують тебе батьки у складних ситуаціях?
5. Чи можеш ти стримувати свій гнів?
6. Чи відчуваєш ти себе впевненим у спілкуванні з іншими людьми?
7. Чи часто ти сперечаєшся з учителями або батьками?
8. Чи задоволений ти собою?
9. Чи відчуваєш підтримку друзів?
10. Чи намагаєшся ти вирішувати конфлікти мирним шляхом?

ДОДАТОК Е

Таблиця сирих результатів (30 підлітків)

№	Агресія	Ворожість	Придушення	Переоцінка	Самооцінка	Сім'я (конфлікт)
1	78	32	25	18	20	28
2	65	28	22	20	24	25
3	82	35	27	16	18	30
4	60	25	20	22	26	22
5	75	30	24	19	21	27
6	68	27	23	21	23	24
7	85	36	28	15	17	31
8	70	29	22	20	22	26
9	62	26	21	23	25	23
10	80	34	26	17	19	29
11	66	27	22	21	24	24
12	74	30	23	19	22	27
13	69	28	22	20	23	25
14	83	35	27	16	18	30
15	61	25	20	22	26	22
16	72	29	23	20	22	26
17	77	31	24	18	21	28
18	64	26	21	22	25	23
19	81	34	26	17	19	29
20	67	27	22	21	24	24
21	73	30	23	19	22	27
22	70	28	22	20	23	25
23	84	36	28	15	17	31
24	63	26	21	23	25	23
25	79	33	25	18	20	28
26	66	27	22	21	24	24
27	75	30	24	19	21	27
28	68	28	22	20	23	25
29	82	35	27	16	18	30
30	60	25	20	22	26	22